

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 6 (2008)

Η άμβλωση στο πλαίσιο της διαπολιτιστικής
ηθικής

Αγγελική Α. Μπέμπη

doi: [10.12681/ethiki.22697](https://doi.org/10.12681/ethiki.22697)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπέμπη Α. Α. (2020). Η άμβλωση στο πλαίσιο της διαπολιτιστικής ηθικής. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (6), 35–43.
<https://doi.org/10.12681/ethiki.22697>

Η άμβλωση στο πλαίσιο της διαπολιτιστικής ηθικής

Αγγελική Α. Μπέμνη

Καίριο ζήτημα στο χώρο της ιατρικής ηθικής είναι η άμβλωση, δηλαδή η εκούσια και τεχνητή διακοπή της κύησης με την πρόωρη απομάκρυνση του εμβρύου από τη μήτρα. Πρόκειται για σύνθετο θέμα, που έχει πολύ σημαντικές ιατρικές, κοινωνικές, νομικές, ηθικές και ψυχολογικές διαστάσεις. Κατά συνέπεια, εγείρονται ποικίλα ερωτήματα: Το έμβρυο μπορεί να χαρακτηριστεί άνθρωπος; Έχει δικαιώματα; Η έγκυος γυναίκα έχει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης; Τι πρέπει να γίνεται όταν η εγκυμοσύνη προέρχεται από βιασμό ή όταν κινδυνεύει η ζωή της μητέρας εξαιτίας του εμβρύου; Από τις απαντήσεις στα συγκεκριμένα ερωτήματα πηγάζουν και τα επιχειρήματα υπέρ ή κατά της έκτρωσης. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η εξέταση του θέματος της άμβλωσης και η αντιμετώπιση των παραπάνω ζητημάτων στα πλαίσια της παραδοσιακής βουδιστικής, ινδουιστικής, μουσουλμανικής και ιουδαϊκής ηθικής.

Ι. Βουδισμός

Οι βασικότερες ηθικές υποχρεώσεις των Βουδιστών περιλαμβάνονται στους Πέντε Κανόνες (pancasila), οι οποίοι αντιστοιχούν στις Δέκα Εντολές του Χριστιανισμού. Συγκεκριμένα, ο πρώτος κανόνας υποχρεώνει τους Βουδιστές να σέβονται κάθε μορφή ζωής και να αποφεύγουν την οποιαδήποτε βλάβη της. Επομένως, αν το έμβρυο θεωρηθεί έμψυχο ον, τότε αυτομάτως η άμβλωση κατακρίνεται ηθικώς, διότι παραβιάζει τον πρώτο κανόνα. Επίσης, έρχεται σε πλήρη αντιπαράθεση με μία από τις πιο βασικές αρχές της βουδιστικής ηθικής, την ahimsa, δηλαδή τη μη βία που στηρίζεται στο αίσθημα του σεβασμού των έμβιων όντων¹.

Πότε αρχίζει, λοιπόν, η ζωή σύμφωνα με τη διδασκαλία του Βουδι-

σμού; Η απάντηση είναι ότι η στιγμή της σύλληψης σηματοδοτεί την αρχή της ανθρώπινης ζωής. Το έμβρυο διαθέτει εξ αρχής τα πνευματικά και υλικά συστατικά που συγκροτούν το νέο πρόσωπο. Οι Βουδιστές αποκαλούν τα συστατικά αυτά *nama-rupa*, δηλαδή νου και σώμα, και πιστεύουν ότι εξελίσσονται ενωμένα μέχρι να χωριστούν στο θάνατο². Δεδομένου ότι το έμβρυο θεωρείται έμψυχο ον ήδη από τη στιγμή της γονιμοποίησης, η πράξη της άμβλωσης αποτελεί φόνο. Γι' αυτό, άλλωστε, τιμωρούνται αυστηρά όσοι μοναχοί χρησιμοποιούν αλοιφές, φίλτρα, μάγια ή άλλες μεθόδους για να προκαλέσουν αποβολή του εμβρύου³.

Υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις στις οποίες η έκτρωση είναι ιατρικώς απαραίτητη προκειμένου να σωθεί η ζωή της μητέρας. Παράλληλα, μια άμβλωση μπορεί να αποτρέψει τη γέννηση ενός παιδιού με προβλήματα υγείας, το οποίο θα υποφέρει στη ζωή του. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο Βουδισμός δεν έχει απόλυτη θέση, αλλά αξιολογεί εξατομικευμένα την εκάστοτε πράξη, ανάλογα με τα κίνητρα και την πρόθεση. Αν, δηλαδή, η άμβλωση αποτελεί έκφραση απελπισίας, μίσους ή εγωισμού συνεπάγεται κακό κάρμα. Αν, όμως, η απόφαση είναι αποτέλεσμα συμπόνιας, οι συνέπειες της ηθικώς επιλήψιμης πράξης μετριάζονται από την καλή προαίρεση⁴. Εξάλλου, ο Δαλάι Λάμα υποστήριξε ότι η άμβλωση είναι φόνος και επομένως συνιστά αμάρτημα, αλλά αν το αγέννητο παιδί πρόκειται να έχει σοβαρά προβλήματα υγείας ή αν η γέννηση θέτει σε κίνδυνο τη μητέρα, τότε μπορεί να γίνει εξαίρεση⁵. Συμπερασματικά, παρόλο που υπάρχουν γενικοί κανόνες περί του πρακτέου, οι Βουδιστές φέρουν προσωπική ευθύνη για τις επιλογές τους και για τις επακόλουθες συνέπειες, οι οποίες εξαρτώνται άμεσα από τα κίνητρα και την πρόθεση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ιαπωνία γίνεται επιμνημόσυνη δέηση, η λεγόμενη *mizuko kuyo*, για παιδιά που χάθηκαν είτε λόγω αποβολής είτε λόγω έκτρωσης. Στα πλαίσια της τελετής οι γονείς αφιερώνουν αγάληματα και κάνουν προσφορές στον Bodhisattva Jizo, ο οποίος θεωρείται προστάτης των παιδιών. Η τακτική αυτή, ωστόσο, έχει πολλούς επικριτές, ιδιαιτέρως επειδή προωθεί την ιδέα του

tatari, δηλαδή της εκδίκησης του εμβρύου όταν οι γονείς του αμελούν να το μνημονεύσουν. Γι' αυτό αρκετοί θεωρούν ότι η τελετή αποσκοπεί στην οικονομική εκμετάλλευση των γονέων που αισθάνονται ενοχές⁶.

II. Ινδουισμός

Στον Ινδουισμό ο άνθρωπος εκλαμβάνεται ως διφυές ον που αποτελείται από atman, δηλαδή ψυχή, και prakrti, δηλαδή ύλη. Η ένωση αυτών των δύο στοιχείων συντελείται τη στιγμή της σύλληψης⁷. Εφόσον, λοιπόν, το έμβρυο αποτελεί έμψυχο πλάσμα, η άμβλωση θεωρείται στα κλασικά κείμενα του Ινδουισμού έγκλημα και αμαρτία, διότι συνιστά φόνο, οπότε κατ' επέκταση παραβιάζει την αρχή της ahimsa.

Το δόγμα της μετενσάρκωσης είναι ουσιώδες στην ινδουιστική σκέψη. Θα μπορούσε εύλογα κάποιος να συμπεράνει πως η πίστη στην μετενσάρκωση μειώνει την ηθική ευθύνη που απορρέει από την πράξη της άμβλωσης, καθώς απλώς αναβάλλεται η αναγέννηση και το παιδί που επρόκειτο να γεννηθεί έρχεται αργότερα. Στις θρησκείες όπου η ψυχή διαθέτει μόνο μία ευκαιρία να γεννηθεί, μια ενδεχόμενη άμβλωση στερεί από την ψυχή κάθε δυνατότητα ζωής. Αντίθετα, η μετενσάρκωση «αθώνει» την έκτρωση, γιατί η ψυχή ούτως ή άλλως θα ξαναγεννηθεί.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η μετενσάρκωση καταδικάζει την άμβλωση, διότι στερεί από την ψυχή την ελευθερία της και τη δυνατότητα της να φωτιστεί, γεγονός που αποτελεί παραβίαση του ατομικού πεπρωμένου⁸. Ως γνωστόν, με το θάνατο η ψυχή αναχωρεί από το φυσικό σώμα για να ενσωματωθεί αργότερα σε κατώτερη ή ανώτερη μορφή υπάρξεως. Το είδος της αναγέννησης εξαρτάται από το «κάρμα», δηλαδή από τις πράξεις και το ποσό θετικής ή αρνητικής ενέργειας που συσσωρεύει μια ύπαρξη κατά τη διάρκεια της ζωής της⁹. Ο τελικός σκοπός του ανθρώπου είναι η σωτηρία (moksa) από τη samsara, την αλυσίδα των γεννήσεων, θανάτων και αναγεννήσεων. Η άμβλωση, λοιπόν, είναι κατακριτέα, γιατί εμποδίζει την ψυχή να κερδίσει καλό κάρμα αποκλείοντας κατά συνέπεια την πολυπόθητη λύτρωση.

Η μόνη περίπτωση στην οποία επιτρέπεται η έκτρωση είναι όταν κινδυνεύει η ζωή της μητέρας εξαιτίας της εγκυμοσύνης. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση η άμβλωση ισοδυναμεί με το φόνο ενός Βραχμάνου, που αποτελεί το χειρότερο έγκλημα. Κάποια κλασικά κείμενα του Ινδουισμού προβλέπουν ότι η γυναίκα που προβαίνει σε άμβλωση, χάνει την κάστα της. Η απώλεια κάστας αποτελεί μέγιστη τιμωρία με τραγικές επιπτώσεις στην προοπτική της πνευματικής απελευθέρωσης¹⁰.

Ο Ινδουισμός, λοιπόν, δεν επιτρέπει την άμβλωση. Εξάλλου, πολλοί Ινδουιστές αντιμετωπίζουν την έκτρωση σαν μια παράβαση του καθήκοντος της τεκνοποίησης. Ένα καθήκον που θεωρείται κοινωνικό, και όχι απλά μια ατομική έκφραση προσωπικής επιλογής. Εντούτοις, στην πράξη η άμβλωση εφαρμόζεται στην Ινδία και αφορά κυρίως σε θηλυκά έμβρυα. Η προτίμηση για αρσενικά παιδιά σε συνδυασμό με τη δυνατότητα έγκαιρης γνώσης του φύλου, έχουν οδηγήσει στη θανάτωση πληθώρας θηλυκών εμβρύων¹¹. Επομένως, συχνά η κοινωνική πραγματικότητα δε συνάδει με όσα υπαγορεύει η διδασκαλία του Ινδουισμού.

III. Ισλάμ

Αν και σε καμία γραπτή πηγή δε γίνεται σαφής αναφορά στο θέμα της άμβλωσης, η στάση του Ισλάμ απέναντι στο κρίσιμο αυτό ζήτημα είναι κατηγορηματικά αρνητική, όταν το έμβρυο διαθέτει πλέον ψυχή. Οι πεποιθήσεις, όμως, για τη στιγμή απόκτησης της ψυχής ποικίλουν και έτσι προκύπτουν δύο βασικές απόψεις: α) η άμβλωση σε οποιοδήποτε χρονικό σημείο μετά τη σύλληψη ισοδυναμεί με το φόνο μιας ζωντανής υπάρξεως και επομένως, απαγορεύεται και β) το έμβρυο αποκτά ψυχή αργότερα από τη στιγμή της σύλληψης¹². Παρά τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των ισλαμικών σχολών υπάρχει γενική ομοφωνία ως προς την απαγόρευση της άμβλωσης μετά τις εκατόν είκοσι μέρες από τη σύλληψη. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση στην οποία η συνέχιση της κύησης συνεπάγεται σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία της μητέρας. Σύμφωνα με την αρχή, *τό μή χείρον βέλτιστον*, η ζωή της γυ-

ναίικας τίθεται σε προτεραιότητα. Η ευθύνη βαρύνει το γιατρό, ο οποίος αν το κρίνει απαραίτητο, προβαίνει σε άμβλωση, πάντα όμως με τη συγκατάθεση του συζύγου. Όλες οι επίσημες τοποθετήσεις περί αμβλώσεως –θρησκευτικές, ιατρικές ή κρατικές– αρνούνται στη γυναίκα το δικαίωμα να αποφασίσει η ίδια για τον εαυτό της¹³. Πάντως, εκείνο που έχει βαρύνουσα σημασία στο θέμα της αναγκαίας έκτρωσης είναι η πρόθεση (niyya). Εφόσον, δηλαδή, υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις που καθιστούν μια άμβλωση υποχρεωτική, τότε η πράξη είναι θρησκευτικά ουδέτερη. Αν, όμως, η άμβλωση αποτελεί απότοκο υστεροβουλίας, τότε συνιστά αμαρτία και δεν δικαιολογείται¹⁴.

Οι δύο αρχές που αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της μουσουλμανικής ηθικής είναι ο σεβασμός για τη ζωή και η φροντίδα για την κοινωνική ευημερία. Το Κοράνιο (5:32) εξαίρει την ιερότητα της ζωής αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι όποιος δίνει ζωή σε μια ψυχή, είναι σαν να δίνει ζωή σε όλους τους ανθρώπους, ενώ όποιος έχει σκοτώσει μια ψυχή, είναι σαν να έχει σκοτώσει όλη την ανθρωπότητα¹⁵. Όλοι συμφωνούν ότι η άμβλωση καταστρέφει μια εν δυνάμει ζωή, ανεξάρτητα από το χρόνο στον οποίο συντελείται. Επιπλέον, οι Μουσουλμάνοι υποστηρίζουν ότι η άμβλωση απειλεί την κοινωνική σταθερότητα, επειδή πλήττει την αξία της οικογένειας, δηλαδή τη βάση της κοινωνίας. Θεωρούν, ακόμη, ότι η άμβλωση συνδέεται άμεσα με την ηθική διαφθορά που επικρατεί στη σύγχρονη εποχή. Επομένως, για το Ισλάμ η άμβλωση σκοτώνει μια ψυχή ή έστω μια εν δυνάμει ζωή και παράλληλα, καταστρέφει τους κοινωνικούς φραγμούς, οι οποίοι διασφαλίζουν τη σωστή κοινωνική λειτουργία και συνοχή¹⁶.

Οι μόνες μουσουλμανικές χώρες στις οποίες επιτρέπεται η άμβλωση είναι η Τουρκία, η Τυνησία και το Ιράν. Ο νέος μάλιστα ιρανικός νόμος, που επικυρώθηκε τον Ιούνιο του 2005, επιτρέπει την άμβλωση εντός τεσσάρων μηνών αν το έμβρυο είναι νοτικά ή φυσικά ανάπηρο ή αν απειλείται η ζωή της μητέρας. Η διάγνωση τριών τουλάχιστον ειδικών και η συγκατάθεση της γυναίκας επαρκούν για να συντελεστεί η έκτρωση¹⁷. Στην περίπτωση των ανάπηρων παιδιών ή εκείνων που προέρχονται από βιασμό εγείρεται το ερώτημα περί του δικαιώμα-

τος να μη γεννηθεί κάποιος. Ένα δικαίωμα που πηγάζει από την ποιότητα ζωής που αναμένεται να έχουν αυτά τα παιδιά. Αν και ο εκούσιος τερματισμός της ζωής θεολογικώς αποτελεί εναντίωση στη βούληση και τη σοφία του Θεού¹⁸, ορισμένοι μελετητές επιτρέπουν την άμβλωση τέτοιου είδους εμβρύων. Συνοπτικά, η έκτρωση για τους Μουσουλμάνους δεν είναι ορθή πράξη και πρέπει να γίνεται μόνο όταν είναι απαραίτητη¹⁹.

IV. Ιουδαϊσμός

Η Τορά δεν αναφέρεται αμιγώς στην άμβλωση, αλλά υπάρχει ένα βιβλικό χωρίο στην Έξοδο (21:22-23) το οποίο σκιαγραφεί τη στάση του Μωσαϊκού νόμου απέναντι στο θάνατο ενός εμβρύου. Μαθαίνουμε, λοιπόν, ότι αν κάποιος σπρώξει μια έγκυο γυναίκα και προκαλέσει αποβολή, τότε οφείλει να πληρώσει πρόστιμο στο σύζυγο της γυναίκας. Αν, όμως, προκαλέσει το θάνατο της εγκύου, τότε πρέπει να θανατωθεί και ο ίδιος. Η ερμηνεία του συγκεκριμένου χωρίου οδηγεί στην αντίληψη ότι το έμβρυο δεν ισοδυναμεί με άνθρωπο.

Πράγματι στον Ιουδαϊσμό το έμβρυο θεωρείται για τις πρώτες σαράντα ημέρες «σκέτο υγρό» που αποτελεί μέρος του σώματος της μητέρας. Οι περισσότεροι ραβίνοι πιστεύουν ότι η στιγμή της γέννησης σηματοδοτεί την απόκτηση ψυχής εκ μέρους του εμβρύου και μόνο τότε μπορούμε να μιλάμε για πρόσωπο. Επομένως, για αρκετούς η άμβλωση δε συνιστά φόνο²⁰. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι εγκρίνουν την άμβλωση για οποιοδήποτε λόγο. Πολλοί, μάλιστα, την αποδοκιμάζουν επειδή αποτελεί καταστροφή ενός θεϊκού δημιουργήματος και ενδέχεται να βλάψει τη μητέρα²¹.

Ο Ιουδαϊκός νόμος επιτρέπει την άμβλωση όταν κινδυνεύει η ζωή της εγκυμονούσας. Αφού το έμβρυο δε διαθέτει ψυχή, η ζωή της μητέρας προηγείται. Στην περίπτωση, λοιπόν, ενός δύσκολου και επικίνδυνου τοκετού το παιδί πρέπει να διαχωριστεί όσο είναι στη μήτρα. Διαφορετικά, αν έχει γίνει προβολή κεφαλής ή του μεγαλύτερου μέρους του, τότε θεωρείται έμψυχο ον και κανείς δεν μπορεί να το βλάψει, διότι δεν είναι δυνατόν μια ζωή να είναι πιο σημαντική από μια

άλλη²². Η άμβλωση, επίσης, θεωρείται θεμιτή όταν η κύηση επιφέρει ψυχολογικές διαταραχές στη γυναίκα, οι οποίες ενδέχεται να την οδηγήσουν στην αυτοκτονία. Ακόμη, όταν η εγκυμοσύνη προέρχεται από βιασμό ή αιμομιξία, η άμβλωση επιτρέπεται μόνο όταν ελλοχεύουν σοβαροί κίνδυνοι για την υγεία της μητέρας. Επιπλέον, στην περίπτωση που το έμβρυο είναι νοητικά ή φυσικά ανάπηρο, άλλοι επιτρέπουν την άμβλωση, ενώ άλλοι την απορρίπτουν.

Γενικότερα, η έκτρωση στον Ιουδαϊσμό επιτρέπεται μόνο όταν υπάρχει άμεση απειλή για τη ζωή της μητέρας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το έμβρυο θεωρείται *rodef*, δηλαδή διώκτης της γυναίκας με σκοπό να την σκοτώσει. Ο στοχαστής Μαιμονίδης (1135-1204) υπαγορεύει να μη δείχνουμε έλεος για έναν *rodef*. Με την ίδια λογική μια έγκυος που κινδυνεύει, πρέπει να απαληθασσεται από το έμβρυο που την «καταδιώκει» στοχεύοντας στο θάνατό της.

Ο Ιουδαϊσμός αναγνωρίζει ότι η απόφαση για άμβλωση είναι εξαιρετικά δύσκολη για μια γυναίκα. Για το λόγο αυτό δεν απαγορεύει ρητά την έκτρωση ούτε όμως την επιτρέπει χωρίς να υπάρχει σοβαρός λόγος. Εν πάση περιπτώσει, η τελική επιλογή ανήκει στη μητέρα, η οποία θα συμβουλευτεί όσους εμπιστεύεται για να καταλήξει στην απόφασή της.

Συμπεράσματα

Μελετώντας τη βουδιστική, την ινδουιστική, την ισλαμική και την ιουδαϊκή προσέγγιση, μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς πόσο διδασκώδες είναι το ζήτημα της άμβλωσης όχι μόνο για το δυτικό πολιτισμό, αλλά και εκτός των ορίων αυτού. Επιχειρώντας μια άτυπη γενίκευση, θα λέγαμε ότι ο Βουδισμός και ο Ινδουισμός διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στην έκτρωση, ενώ στο Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό παρατηρείται πολυφωνία απόψεων. Πάντως, είναι εντυπωσιακός ο πλουραλισμός που διακρίνει τα συστήματα που μελετήσαμε, καθώς κανένα από αυτά δεν επικροτεί ή καταδικάζει αμιγώς την άμβλωση. Έτσι, ακόμα και όσοι αποδοκιμάζουν την έκτρωση, κάνουν εξαίρεση εφόσον διατρέχει κίνδυνο η ζωή της γυναίκας. Ακριβώς αυτή η απου-

σία απόλυτης παραδοχής ή απαγόρευσης της άμβλωσης οδηγεί στο συμπέρασμα πως μια λύση-πανάκεια θα ήταν παρακινδυνευμένη. Η εξατομίκευση είναι απαραίτητη στο θέμα της άμβλωσης, διότι η τελική απόφαση θα πρέπει να βασίζεται στις παραμέτρους της εκάστοτε περίπτωσης. Άλλωστε, οποιοσδήποτε γενικευμένος αφορισμός θα ήταν ανεδαφικός, δεδομένου ότι στην πράξη συντελούνται εκτρώσεις ακόμη και σε κράτη όπου είναι απαγορευμένες. Επομένως, χωρίς παρωπίδες και με διαπολιτιστική μελέτη θα είναι εφικτός ένας γόνιμος διάλογος για την αντιμετώπιση του διαχρονικού και τόσο περίπλοκου θέματος της άμβλωσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Damien Keown, *Buddhist Ethics, a very short introduction*, London, Oxford University Press, 2005, σελ. 14.
2. Ό.π., σελ. 85.
3. Ό.π., σελ. 88.
4. Peggy Morgan and Clive Lawton, *Ethical Issues in six religious traditions*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2005, σελ. 77.
5. "Buddhism and abortion", <http://www.bbc.co.uk/religion/religions/buddhism/buddhistethics/abortion.shtml>, 16/2/2008.
6. Damien Keown, ό.π., σελ. 98.
7. Edward Omar Moad, "Hindu Ethics on the Moral Question of Abortion", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics* 14(2004), σσ. 149-50.
8. Harold G Coward, Julius J. Lipner and Katherine K Young, *Hindu Ethics, Purity, Abortion and Euthanasia*, State University of New York Press, 1989, σελ. 4.
9. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού*, Αθήνα, Ακρίτας, 2006, σελ. 156.
10. Edward Omar Moad, ό. π., σσ. 149-150.
11. Peggy Morgan and Clive Lawton, ό.π., σελ 32.
12. Bryan S. Turner, *Islam, Critical concepts in sociology*, London and New York, Routledge, 2003, σελ. 120.
13. Bryan S. Turner, ό. π., σελ. 125.
14. Ό.π., σελ. 121.
15. Kiarash Aramesh, "Abortion: An Islamic Ethical View", *Iranian Journal of Allergy, Asthma and Immunology* 6, σσ. 29-33.
16. Jonathan E. Brockopp, *Islamic Ethics of Life, Abortion, War, Euthanasia*, University of South Carolina Press, σελ. 69.
17. B. Larijani and F. Zahedi, "Changing Parameters for abortion in Iran", *Indian Journal of Medical Ethics* 4(2006).
18. Jonathan E. Brockopp, ό.π., σελ. 83.

19. Bryan S. Turner, *Islam*, ό.π., σελ. 140.
20. Peggy Morgan and Clive Lawton, ό. π., σελ 152.
21. Avraham Steinberg, *Encyclopedia of Jewish Medical Ethics*, μτφρ. by Fred Rosner, Feldheim Publishers, 2003, σελ. 8.
22. Peggy Morgan and Clive Lawton, ό.π., σελ. 152.